

Lekcja (2 godziny)

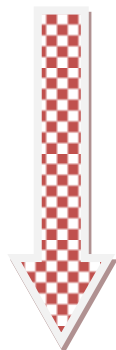
(24 czerwca 2020 r. – środa)

Temat: Dziedzictwo epok literackich.

[Podręcznik s. 364 – 375]

**PROSZĘ O ZACHOWANIE ZESZYTÓW Z JĘZYKA POLSKIEGO Z KLASY VII,
PONIEWAŻ BĘDĄ NAM POTRZEBNE W KOLEJNYM ROKU SZKOLNYM.**

1. Proszę o zapoznanie się z informacjami na temat epok literackich (dokładnie przeczytać informacje w podręczniku na stronach 364 – 375). Poniżej zamieszczam zeskanowany materiał.

Trzy gracje, rzeźba hellenistyczna, II w. n.e.

Co to są cykle mitów?

Cykl mitów to obszerna opowieść o losach i czynach herosów, **związana z jakimś miastem**. Każde państwo-miasto starożytnej Grecji (polis) miało swojego boga-patrona, a także swoich rodzimych herosów – bohaterów (np. opiekunką Aten była Atena, a herosem – Tezeusz), którzy dokonywali czynów nieprzeciętnych i niemożliwych do wykonania przez zwykłego człowieka.

Herakles Farnazyjski, III w. n.e.

Wilczyca kapitołińska – symbol Rzymu, V w. p.n.e., postaci Romulusa i Remusa – XV w.

Trzy porządki architektoniczne (dorycki, joński i koryncki)

Czas mitów

Mity to opowieści o **bogach i bohaterach**, przekazywane z pokolenia na pokolenie, odzwierciedlające wyobrażenia ludzi o powstaniu człowieka i świata.

Co przekazują mity?

Mity przekazują **wzory uniwersalnych postaw i zachowań** – obrazy, symbole, postawy ludzkie, np. kraina wiecznego szczęścia (Arkadia), samotny buntownik (Prometeusz), idealista (Ikar), wzorzec odwagi (Herakles).

Dlaczego mity występują w różnych wersjach?

Mity były opowieściami przekazywanymi ustnie, dlatego od początku ich cechą była **zmiennosc**. Twórcy, czerpiąc tematykę swych utworów z mitów, traktowali ich treść z dużą swobodą, przekształcając ją i wzbogacając.

Jakie funkcje pełniły mity?

Funkcje mitów:

- poznawcze – próbowały wytłumaczyć niewyjaśnione zjawiska otaczającego świata, np. burza, pory roku,
- światopoglądowe – stały się podstawą wierzeń religijnych,
- sakralne – związane z kultem bóstw, były źródłem rytuałów i obrzędów o charakterze religijnym.

Myślenie mityczne

Mity nie tylko wpływały na tworzenie się więzi społecznych, były elementem kształtującym świadomość odrębności grupy i jej tożsamość, ale również określały obyczaje i tradycje.

Z wierzeń starożytnych Greków i Rzymian wywodziły się rytuały i obrzędy o charakterze religijnym, podczas których ludzie oddawali cześć bogom, a także prosili o rady i pomoc w różnych sprawach.

Koloseum w Rzymie, 72–80 r. n.e.

Czas demokracji

Twórcą ateńskiej demokracji był **Perykles**, ateński mąż stanu. Dzięki jego reformom w Atenach nawet najubożsi obywatele mieli prawo uczestniczyć w życiu publicznym i brać udział w głosowaniach.

Prawo głosu mieli jedynie mężczyźni posiadający status obywatela. Wszystkie najważniejsze decyzje o znaczeniu państwowym były podejmowane przez tzw. **zgromadzenie ludowe**. Głosowania odbywały się w miejscach publicznych, np. na agorach (rynek), zwykle przez podniesienie rąk czy wrzucanie kamieni. Za udział w głosowaniu obywatel otrzymywał niewielkie wynagrodzenie, co rekompensowało to, że w tym czasie nie pracował.

Antyk

Epoka w kulturze europejskiej obejmująca historię i sztukę starożytnych Grecji i Rzymu (od ok. VIII w. p.n.e. do V w. n.e.).

Antyk stał się **fundamentem kultury europejskiej**. Jego wpływ odnajdziemy w języku, architekturze, nauce, estetyce, filozofii, sztuce i literaturze, a także w postawach ludzi czerpiących wzorce z nauk starożytnych filozofów czy postaw antycznych bohaterów. Antyczna mitologia wciąż inspirowała współczesnych twórców.

Epoka filozofów

W starożytnej Grecji mianem filozofów określano ludzi, którzy poszukiwali odpowiedzi na zasadnicze pytania, takie jak: *Czym jest świat i jak powstał?, Jaka zasada nim rządzi?, Jak być szczęśliwym?*

Termin **filozofia**, oznaczający dokładnie **umiłowanie mądrości**, stworzył Pitagoras, grecki matematyk i filozof.

Architektura

Greckie i rzymskie budowle – wznoszone zgodnie z zasadami symetrii, o idealnych proporcjach – stały się inspiracją dla architektów późniejszych epok, także współczesnych.

Cechy architektury:

- klasyczne proporcje,
- symetria,
- harmonia,
- monumentalność.

Przykłady budowli antycznych:

- świątynie,
- amfiteatry,
- akwedukty,
- łuki triumfalne.

Złoty wiek

Złoty wiekiem w kulturze greckiej nazywamy V i IV w. p.n.e. (w szczególności **czas rządów Peryklesa**). Był to okres, w którym głównym ośrodkiem życia politycznego, kulturalnego i gospodarczego były Ateny. Nastąpił wówczas bujny rozkwit filozofii, literatury, architektury, rzeźby. Był to czas **demokracji ateńskiej**.

Prawo rzymskie

Prawo starożytnego Rzymu miało istotny wpływ na kształt prawa europejskiego. Zostało oparte na panujących w państwie zwyczajach prawnych i ujęte w VI w. n.e. przez Justyniana I Wielkiego w spójny system określonych norm i przepisów. Ważnym elementem prawodawstwa w starożytnym Rzymie były ustawy uchwalane bezpośrednio przez obywateli rzymskich na zgromadzeniach ludowych.

Epoka wojowników i obywateli

Kultura grecka wykształciła wzorce, których odzwierciedlenie znajdziemy na przykład w dziełach Homera. Teksty te pełniły funkcje dydaktyczne.

Wzorzec dobrego obywatela

Ateńskie wychowanie polegało na harmonijnym łączeniu zalet duchowych z cielesnymi. Zgodnie z nim obywatel oddawał bezinteresownie swoje siły i zdolności na potrzeby kraju i społeczeństwa.

Narodziny literatury europejskiej

W literaturze obowiązywała zasada **decorum**, czyli stosowności i odpowiednich proporcji, która nakazywała pisać stylem pasującym do tematu.

W późniejszych epokach wielu artystów tworzyło zgodnie z tą zasadą. Na przykład pieśni i treny Jana Kochanowskiego, ze względu na poważną tematykę, są pisane stylem podniosłym, fraszki zaś – stylem swobodnym, gdyż ich tematyka często jest ujęta w żartobliwy sposób.

Epika

Najważniejszym gatunkiem epickim antyku był **epos** – długi utwór wierszowany, z narratorem, który opowiada wydarzenia, starając się zachować możliwie największą bezstronność. Taki sposób opowiadania stanie się później charakterystyczny dla całej epiki europejskiej.

Za twórcę eposu jest uważany **Homer**, autor *Iliady* i *Odysei*.

Estetyka

Antyczną estetyką rządziła zasada **mimesis**, zgodnie z którą sztuka miała naśladować rzeczywistość. Zasada ta dała podstawy realizmowi, czyli przedstawianiu świata takim, jaki jest, i idealizmowi, czyli przedstawianiu świata doskonalszym, niż jest w rzeczywistości.

Malarstwo pompejańskie, styl trzeci, 20 r. p.n.e. – 50 r. n.e.

Wzorzec heroiczny

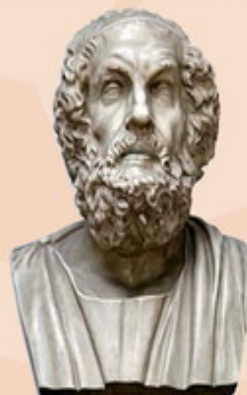
Najwyższą wartością była walka i honorowa śmierć (Achilles, Hektor).

Motyw z amfory greckiej

Dramat

Początki dramatu i teatru są związane z **kultem Dionizosa** – boga wina i sił witalnych. Bóg ten łączył w swej naturze sprzeczności: radość z szaleństwem, szczęście z grozą. W czasie świąt ku jego czci śpiewano pieśni radosne (biesiadne) i uroczyste. Uważa się, że z pieśni tych wykształciły się **komedie** i **tragedie**.

Homer

Cechy rzeźby

- doskonałość proporcji (ukazanie piękna ludzkiego ciała),
- harmonia,
- dynamizm (postaci w ruchu).

Przykłady rzeźb antycznych:

- *Dyskobol* Myrona,
- *Nike z Samotraki*,
- *Trzy gracje*,
- *Wenus z Milo*,
- *Grupa Laokoona*,
- *Torso belwederskie*.

Wenus z Milo, ok. 130–100 r. p.n.e.

Myron, *Dyskobol*, V w. p.n.e.

Teatr w Epidauros, IV w. p.n.e.

Liryka

Liryka grecka **wywodzi się z obrzędów religijnych**. Nazwa *liryka* pochodzi od liry – instrumentu muzycznego, przy którego akompaniamencie wykonywano pieśni, hymny czy treny.

Za pierwszego mitycznego poetę uważa się Orfeusza, który swym śpiewem potrafił oczarować zwierzęta, a nawet strażnika piekiel Cerbera.

Kolejne epoki przejęły z antyku także wiele innych gatunków lirycznych, takich jak epigramaty czy ody.

Pięcioksiąg

To pięć pierwszych ksiąg Starego Testamentu: **Księga Rodzaju, Wyjścia, Kapłańska, Liczb, Powtórzonego Prawa**. Zgodnie z żydowską tradycją spisał je Mojżesz na polecenie Boga. Pierwsza księga zawiera między innymi opowieści o stworzeniu świata, dziejach pierwszych ludzi. Głównym tematem kolejnych ksiąg jest zawarte za pośrednictwem Mojżesza przymierze Boga z narodem Izraela. Stało się to podczas wędrówki z ziemi egipskiej do Ziemi Obiecanej.

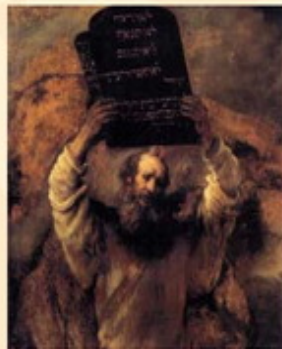
Georges de La Tour (czyt. Żorż de la Tur), *Hiob wyszydzany przez żonę*, ok. 1630, olej na płótnie, 145 cm × 97 cm

Stworzenie świata, miniatura z początku XVI w.

Stary Testament

Stary Testament nie ma jednego autora. Jest dziełem anonimowym, choć autorstwo niektórych ksiąg przypisuje się konkretnym osobom, np. psalmy – królowi Dawidowi. W tradycji żydowskiej uważa się, że pierwszym, który przepisał i zebrał księgi Starego Testamentu, był Ezdrasz, kapłan żydowski żyjący w V–IV w. p.n.e.

Rembrandt (czyt. Rembrant), *Mojżesz z tablicami prawa*, 1659, olej na płótnie, 168,5 cm × 135,5 cm

Gatunki biblijne

Biblia zawiera utwory nie tylko o różnej tematyce, ale i formie. W tekstach biblijnych można odnaleźć cechy wielu gatunków literackich, np. **legendy, opowiadania, eposu, noweli, przypowieści, kroniki, listu, pieśni, hymnu, trenu, modlitwy, kazania**.

Ważne opowieści Starego Testamentu

Przyjmuje się, że księgi powstały w dużej mierze w czasie tzw. niewoli babilońskiej. Widoczne są w nich wpływy sumeryjskiej tradycji, historii, mitologii.

Często **opowieści biblijne nie wyrażają treści wprost**, ale w sposób metaforyczny, symboliczny, alegoryczny. Odczytanie ich wymaga wnikliwej interpretacji i znajomości kontekstów historycznych, obyczajowych, kulturowych.

Do najbardziej znanych należą:

- stworzenie świata,
- historia Adama i Ewy,
- dzieje Kaina i Abla,
- Arka Noego,
- budowa wieży Babel,
- ofiara Abrahama,
- zniszczenie Sodomii i Gomory,
- dzieje Józefa i jego braci,
- wyprowadzenie Żydów z ziemi egipskiej,
- historia Hioba.

Jacopo (czyt. Jakopo) Tintoretto, *Cud manny*, ok. 1577, olej na płótnie, 550 cm × 520 cm

Biblia

Biblia – nazwa pochodzi od greckiego słowa *biblión*, które oznaczało zwój papiirusu, a także pismo, księgę.

Izraelici przez wiele wieków ustnie przekazywali własne tradycje i historię. Opowieści te zaczęto spisywać najprawdopodobniej ok. XIII w. przed narodzeniem Chrystusa, a ostatnie teksty pochodzą z 96 r. n.e. W tradycji chrześcijańskiej **Biblia** dzieli się na **Stary** i **Nowy Testament**.

Frazeologia biblijna

Teksty zawarte w Biblii są źródłem związków frazeologicznych, które do dziś funkcjonują w języku.

- Ze **Starego Testamentu** pochodzą: kainowe znamię, przenieść się na łono Abrahama, plagi egipskie, wieża Babel, Sodomia i Gomora, trąby jerychońskie, salomonowy wyrok, manna z nieba.
- Z **Nowego Testamentu** pochodzą: judaszowe srebrniki, wdowi grosz, syn marnotrawny, miłosierny samarytanin, rzeź niewiniątek, umywać ręce, sądny dzień.

Michał Anioł, *Stworzenie Ewy*, fragment fresku z kaplicy Sykstyńskiej, 1508–1512

Języki Biblii

Biblia została napisana w trzech językach. Stary Testament – po hebrajsku, z fragmentami w językach aramejskim i greckim, a Nowy Testament – w językach greckim i aramejskim.

Gentile (czyt. Dżentile) da Fabriano, *Pokłon Trzech Króli*, 1423, tempera na desce, 282 cm × 203 cm

Govert Flinck (czyt. Gowert Flynk), *Dobry Samarytanin*, ok. 1635, olej na desce, 24 cm × 19,8 cm

Mattia Preti, *Gody w Kanie Galilejskiej*, ok. 1655, olej na płótnie, 203 cm × 226 cm

Nowy Testament

Nowy Testament powstawał najprawdopodobniej od ok. 50 do 96 r. n.e. Przedstawia wydarzenia z życia Jezusa i tworzącego się Kościoła. Zawiera też pisma będące rodzajem pouczeń pisanych do wspólnot chrześcijańskich. Nowy Testament składa się z czterech Ewangelii (Mateusza, Marka, Łukasza, Jana), Dziejów i Listów Apostolskich oraz Apokalipsy, czyli Objawienia św. Jana.

Dobra nowina

Ewangelia – nazwa pochodzi od greckiego słowa *euangélion*, które oznacza dobrą nowinę. Cztery Ewangelie wchodzące w skład Nowego Testamentu zostały uznane za obowiązujące ok. 170 r. n.e.

Oprócz tekstów **Mateusza, Marka, Łukasza i Jana** istnieją tzw. ewangelie apokryficzne, nieuznane za kanoniczne. Spośród nich najbardziej znane to Ewangelia Tomasza (II w. n.e.) oraz Ewangelia Judasza (III w. n.e.).

Hendrick ter Brugghen (czyt. Hendrik ter Bruhe), *Piłat umywający ręce*, ok. 1618, olej na płótnie, 100 cm × 128 cm

Ważne opowieści Nowego Testamentu

Trzy spośród Ewangelii odwołują się najczęściej do tych samych **wydarzeń z życia Jezusa**, dopełniając się wzajemnie. Są adresowane do konkretnych odbiorców: Ewangelia św. Mateusza – do Żydów, Łukasza – do Greków, Marka – do Rzymian. Napisana najpóźniej Ewangelia św. Jana jest swoistą pochwałą Jezusa i ukazuje w wymiarze symbolicznym relację między Synem Bożym a Bogiem Ojcem.

Do najbardziej znanych opowieści należą:

- narodzenie Jezusa i przybycie Mędrców ze Wschodu,
- cud w Kanie Galilejskiej,
- wskrzeszenie Łazarza,
- połów ryb na jeziorze Genenezaret,
- rozmnożenie chleba i kazanie na górze,
- obrona jawnogrzeszniczy,
- sąd Piłata,
- Męka Chrystusa,
- przypowieść o synu marnotrawnym,
- przypowieść o robotnikach w winnicy,
- przypowieść o miłosiernym Samarytaninie,
- list św. Pawła do Koryntian.

Zapowiedź końca świata

Apokalipsa św. Jana to jedna z najbardziej tajemniczych ksiąg Nowego Testamentu. Jej pierwsze fragmenty powstały najprawdopodobniej ok. 68 r. n.e., kiedy św. Jan został zesłany na wyspę Patmos. Księga ta zawiera zagadkowe proroctwo przedstawiające wizję przyszłości: zagładę świata, sąd ostateczny i powstanie nowego świata.

Rafaël, *Cudowny połów ryb*, karton do tapiserii (tkaniny), ok. 1516

Michał Anioł,

Sąd ostateczny, fragment fresku z kaplicy Sykstyńskiej, 1541

Willa Decjusza, Kraków, I poł. XVI w., rozbudowana po 1620 r.

Zamek w Baranowie Sandomierskim, 1591–1606

- Zamość, miasto założone w 1580 r. przez Jana Zamoyskiego, to przykład renesansowego projektowania całych przestrzeni. Powstały zespół architektoniczno-urbanistyczny realizował ideę miasta doskonałego.

Rynek Wielki, Zamość

- Wawel – siedziba królewska za czasów panowania Zygmunta I Starego została (w latach 1507–1536) gruntownie przebudowana według projektu Franciszka Florentczyka. Na szczególną uwagę zasługuje trzykondygnacyjny dziedzińiec arkadowy, który stał się wzorem naśladowanym w północnej Europie.

Arkadowy dziedzińiec na Wawelu, Kraków, ok. 1501–1536

Architektura świecka

Renesans był okresem **rozkwitu budownictwa świeckiego**. Zamki traciły swój obronny charakter – przekształcano je w pałace. Budowano też wygodne wille i kamienice.

Architektura

Renesansowi architekci **stosowali formy antyczne**, takie jak kolumny, pilastry, arkady. Często nawiązywali do starożytnych porządków architektonicznych.

Te przejęte z antyku elementy zazwyczaj jednak współistniały ze średniowiecznymi rozwiązaniami strukturalnymi, szczególnie poza Italią, a więc również w Polsce. Wprowadzano także wiele elementów, które nie wywodzą się bezpośrednio z architektury starożytnej, na przykład chętnie w Polsce stosowaną attykę grzebieniową.

Budownictwo sakralne

Niewiele jest w Polsce renesansowych kościołów, ale ogromną popularność zyskały **kaplice grobowe** o renesansowych formach i typowym dla renesansu planie centralnym. Zazwyczaj dobudowywano je do istniejących już kościołów średniowiecznych.

Kopuła kaplicy Zyguntowskiej na Wawelu, Kraków, 1519–1533

Rzeźba

Fenomenem typowym dla sztuki polskiego renesansu są **rzeźby nagrobkowe**, na których postacie są ukazane tak, jakby nie umarły, lecz spały. Takich dzieł powstało w całej Polsce bardzo wiele, a przedstawiają zarówno zmarłych biskupów czy monarchów (najsłynniejszy przykład to rzeźby z kaplicy Zyguntowskiej), jak i małe dzieci z możnych rodzin.

Hieronim Canavesi (czyt. Kanawezi), rzeźba na nagrobku Adama Konarskiego, katedra w Poznaniu, 1576

Budowa wieży Babel, z cyklu arrasów wawelskich, 1550–1560

Sztuka

W sztuce, podobnie jak w literaturze, ważnym **źródłem inspiracji był antyk**. Wyrażało się to przede wszystkim poszukiwaniem piękna i harmonii kompozycji (proporcjonalność, regularność, symetria).

Renesans w Polsce

Jest to epoka, której rozkwit przypada na **XVI wiek**, czyli na czas panowania Zygmunta I Starego, Zygmunta II Augusta, Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy. Ówczesna **Polska była jednym z największych krajów w Europie**. Stała się potęgą polityczną, gospodarczą i kulturalną. Ten okres w dziejach Rzeczypospolitej nazywa się **złotym wiekiem**.

Polska była krajem tolerancji religijnej, dlatego stała się azylem dla wielu prześladowanych z powodu wyznania.

Malarstwo

We Włoszech, które wówczas przodowały w sztuce, malarze często wykorzystywali w swej twórczości badania nad perspektywą, proporcjami czy anatomią. Z kolei na północy Europy powstały nowe gatunki malarskie, takie jak pejzaż czy malarstwo rodzajowe, a więc przedstawiające sceny z życia codziennego. W Polsce te nowe gatunki nie cieszyły się wielkim zainteresowaniem. Dominowały portret i malarstwo o tematyce religijnej. Najwybitniejszym dziełem malarstwa w ówczesnej Polsce są wykonane na zlecenie polskiego króla niderlandzkie tapiserie, zwane **arrasami wawelskimi**.

Indyki, fragment arrasów wawelskich, 1550–1560

Literatura

Pisanie w języku narodowym było tendencją ogólnoeuropejską, co znalazło odbicie również w literaturze polskiej. Oprócz utworów po łacinie zaczęły powstawać teksty w języku polskim. **Mikołaj Rej**, jeden z pierwszych autorów tworzących po polsku, napisał: „Niechaj narodo- wie wždy postronni znają, iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają”.

Największy wpływ na kształt literackiego języka polskiego miała **twórczość Jana Kochanowskiego**.

Mecenat

Wraz z rozkwitem nauki i sztuki rozwinęły się nowe formy mecenatu, czyli **opieki nad sztuką i materialnego wspierania twórców**. Dzięki bogatym ofiarodawcom mogły działać szkoły, uczelnie, drukarnie. Mecenasami byli magnaci i biskupi. Na przykład biskup Zbigniew Oleśnicki wyposażył Akademię Krakowską, a biskup Piotr Tomicki ofiarował uczelni własny księgozbiór. Również wybitni twórcy mogli liczyć na pomoc finansową, na przykład Jan Kochanowski korzystał ze wsparcia biskupa Piotra Myszkowskiego.

Koncepcja artysty

Renesansowa koncepcja artysty wyrastała z kultury i filozofii antycznej. W odróżnieniu od twórcy średniowiecznego, który nie dbał o sławę doczesną, twórca renesansowy był **świadomym swego indywidualizmu i talentu samodzielnym artystą**, dla którego ważna była **sława**. Aby osiągnąć ten cel, twórcy doskonalili warsztat pracy, zdobywali wiedzę i obserwowali świat. Taki sposób myślenia o artyście przyczynił się do powstania wzorca poety uczonego (*poeta doctus*).

Rozwój nauki

Renesans był **czasem wiary w możliwości poznawcze ludzkiego rozumu**. Rozwijaly się różne dziedziny nauki, przede wszystkim **matematyka i astronomia, medycyna i botanika, geografia, nauki humanistyczne**.

Wielu młodych szlachciców udawało się za granicę, by się kształcić na tamtejszych uniwersytetach. Najczęściej były to uczelnie w Padwie, Bolonii, Lipsku, Wittenberdze, Zurychu, Królewcu, Bazylei.

Akademia Krakowska

Uczelnia ta powstała w 1364 r., za panowania Kazimierza Wielkiego, czyli jeszcze w średniowieczu. Jako pierwsza miała samodzielną katedrę matematyki i astronomii. W Akademii Krakowskiej studiowali Mikołaj Kopernik, Andrzej Frycz Modrzewski, Mikołaj Rej, Jan Kochanowski.

Budynek Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dawniej Akademia Krakowska)

Nawiązania do tradycji antycznej

Nawiązania odbywały się na wielu płaszczyznach. Twórcy kierowali się przede wszystkim hasłem rzymskiego komediopisarza Terencjusza: „**Człowiekiem jestem, nic, co ludzkie, nie jest mi obce**”. Opisywali wszelkie aspekty życia: radość, cierpienie, sprawy codzienne itp., pisali też o powinnościach obywatelskich.

Związek z tradycją antyczną ujawniał się również w nawiązaniach do filozofii (stoicyzm, epikureizm), koncepcji sztuki (*Poetyka* Arystotelesa), w podejmowaniu tematów i motywów mitologicznych (np. *Odprawa posłów greckich* Jana Kochanowskiego), a nawet w odwołaniach do konkretnych utworów (pieśni Horacego).

Gatunki

Pisarze polskiego renesansu sięgali do gatunków literackich, które istniały już w starożytności (**pieśni, treny, tragedie**), a także tworzyli **nowe (fraszki)**. W swojej twórczości nawiązywali do wymogów sztuki klasycznej (proporcje, harmonia, zasada decorum).

Epitafium Jana Kochanowskiego w kościele w Zwoleniu, ok. 1610

Wielcy humaniści

Mikołaj Kopernik (1473–1543)

Prawnik, ekonomista, strateg, lekarz, astronom i matematyk. Obalił teorię geocentryczną, dowodząc, że Ziemia wraz z planetami krąży wokół Słońca i jednocześnie obraca się wokół własnej osi. **Jego dzieło wywołało jedną z największych rewolucji naukowych od czasów starożytności**.

Andrzej Frycz Modrzewski (1503–1572)

Pisarz, reformator społeczny, moralista, teolog. Cieszył się uznaniem najwybitniejszych humanistów ówczesnej Europy. Jego najbardziej znanym dziełem jest rozprawa *O poprawie Rzeczypospolitej*, w której postulował **przekształcenie państwa w scentralizowaną monarchię o silnej władzy królewskiej**.

Druk

Upowszechnienie druku przyczyniło się do rozwoju nauki i rozkwitu kultury. Pierwsze drukarnie w Polsce powstały w Krakowie pod koniec XV w.

Układ słoneczny wg Mikołaja Kopernika, ilustracja w dziele Andreea Cellariusa *Atlas Coelestis (czyt. Koelestis) seu Harmonia Macrocosmica* (czyt. Makrokosmika), 1660

Strona tytułowa rozprawy *O poprawie Rzeczypospolitej*, wydanie bazylejskie, 1554

Jacques Louis David (czyt. Żak Lui Dawid),
Przysięga Horacjuszy,
1785, olej na płótnie,
330 cm × 425 cm

Antonio Canova
(czyt. Kanowa),
Amor i Psyche,
1808

Pierwszy lot balonem braci Montgolfier
(czyt. Mągolfje), 21 listopada 1783

Jan Bogumił Piersch (czyt. Piersz),
Łoża z widzami w strojach polskich, 1788,
malowidło w Teatrze w Starej
Pomarańczarni

Klasycyzm

Był to dominujący kierunek w sztuce epoki oświecenia, nawiązujący do klasycznej kultury starożytnych Grecji i Rzymu. Charakteryzował się dążeniem do ładu, harmonii, symetrii. O tendencjach klasycystycznych można mówić już w epoce renesansu, jednak dopiero w dobie oświecenia sztuka antyczna zaczęła być przedmiotem systematycznych badań, których istotną częścią była rodząca się nowoczesna archeologia.

Klasycyzm dotyczył wszystkich dziedzin sztuki:

- w malarstwie i rzeźbie przejawiał się na przykład w podejmowaniu tematyki historycznej i mitologicznej oraz naśladowaniu doskonałej formy dzieł starożytnych,
- w architekturze naśladowano plany starożytnych budowli, powszechnie stosowano antyczne porządki architektoniczne oraz detale i ornamenty.

Przełomowe wydarzenia

- rewolucja przemysłowa w Anglii (lata 70. XVIII w.)
- bunt kolonii w Ameryce i ogłoszenie Deklaracji Niepodległości Stanów Zjednoczonych (1776)
- wybuch Wielkiej Rewolucji Francuskiej (1789)
- uchwalenie w Polsce Konstytucji 3 maja (1791)
- rozbiory Polski (1772, 1792, 1795)

Pierwszy na świecie most żelazny
w Coalbrookdale (czyt. Kollbrukdejł)
na rzece Severn, ukończony w 1779 r.

Wiek teatru

W XVIII w. nastąpił rozkwit teatru. Rozwijał się teatr dworski, zaczęły powstawać teatry publiczne, powstała krytyka teatralna i teorie dotyczące dramatu.

W Polsce w 1765 r. z inicjatywy króla Stanisława Augusta Poniatowskiego został założony w Warszawie pierwszy teatr publiczny, zwany od 1807 r. **Teatrem Narodowym**. Jego wieloletnim dyrektorem, zasłużonym reżyserem i aktorem był **Wojciech Bogusławski (1757–1829)**.

Świątynia Sybilli w Puławach, 1801

Oświecenie

Okres w historii kultury, sztuki i myśli europejskiej, trwający od końca XVII do początków XIX w. W Polsce oświecenie wyznaczają umownie daty: od 1740 r. do ok. 1830 r.

Oświecenie już przez ludzi tej epoki było nazywane **wiekim rozumu** i **wiekim filozofów**. Okres ten charakteryzował krytycyzm w myśleniu o teraźniejszości i ocenie tradycji.

Wiek rozumu

Filozofowie, uczeni odrzucali metafizyczne poznanie świata i dogmaty, opowiadali się za dociekaniem prawdy za pomocą rozumu, odwoływali się do doświadczenia jako sposobu poznania.

Joseph Wright (czyt. Dżozef Łrajt),
Eksperyment z ptakiem w pompie próżniowej,
(fragment) 1768, olej na płótnie,
183 cm × 244 cm

Czas encyklopedii i słowników

Potrzeba usystematyzowania stanu wiedzy i racjonalnego wyjaśniania praw rządzących światem legła u podstaw idei tworzenia kompendiów wiedzy. W 1728 r. w Londynie wydano dwutomową *Cyclopaedię* (czyt. *Cyklopedię*). Jej nowatorstwo polegało na tym, że miała alfabetyczny wykaz haseł i system odsyłaczy. W latach 1751–1776 wydano we Francji **Wielką encyklopedię francuską**, która gromadziła ówczesną wiedzę o świecie. W pierwszym wydaniu liczyła 35 tomów, a hasła opracowywali najwybitniejsi myśliciele epoki. W Polsce również tworzone słowniki encyklopedyczne. Do najbardziej znanych należy encyklopedia **Zbiór potrzebniejszych wiadomości** Ignacego Krasickiego.

Nurty myślowe i postawy

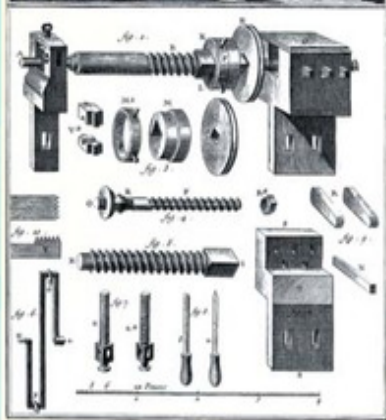
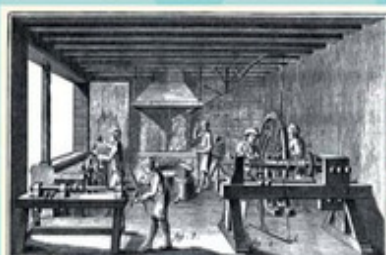
Krytycyzm i wiara w możliwości ludzkiego rozumu stały się podstawą ukształtowania zasadniczych idei epoki – racjonalizmu, empiryzmu, utilitaryzmu. **Racjonalizm** przywiązywał szczególną wagę do roli rozumu w poznawaniu prawdy. **Empiryzm** kładł nacisk na rolę doświadczenia, odrzucając wszystko, czego się nie da potwierdzić w praktyce. Źródłem **utilitaryzmu** była zasada użyteczności, w myśl której najwyższym dobrem jest pożytek jednostki lub społeczeństwa.

Edukacja

W XVII w. w katolickich krajach Europy i w Ameryce Łacińskiej przodowały szkoły jezuickie. Uczono w nich łaciny i greki, filozofii oraz retoryki, czyli sztuki wymowy, a w węższym zakresie także matematyki, przyrody i historii. Ważne miejsce zajmował teatr uczniowski. Jezuici stworzyli nowoczesny system edukacyjny, prowadzony według ujednoczonych zasad programowych. W szkołach jezuickich unikano kar cielesnych, odwoływano się za to do ambicji wychowanków. W XVIII w. poziom szkolnictwa jezuickiego zaczął się obniżać, a ostateczny kres zadała mu likwidacja zakonu w 1773 r. W tym samym roku w Polsce powołano Komisję Edukacji Narodowej, która miała przejąć szkoły jezuickie, a także opracować nowy program nauczania uwzględniający osiągnięcia ówczesnej nauki. Komisja stała się pierwszym w Europie nowoczesnym ministerstwem oświaty. Już wcześniej, w 1765 r., król Stanisław August powołał w Warszawie Szkołę Rycerską, która miała kształcić kadry wojskowe i urzędnicze dla reformującego się państwa.

Wiek czasopiśmiennictwa

Oświecenie to czas powstania i rozwoju prasy. Jednym z najbardziej znanych czasopism był „Spectator”, powstały w Anglii na początku XVIII w. Zamieszczano w nim felietony, scenki satyryczne, opowieści moralne itp., mające na celu kształtowanie gustów literackich i wpływanie na postawy moralne. Popularność „Spectatora” przyczyniła się do tego, że w innych krajach zaczęły się ukazywać czasopisma o podobnym charakterze. W Polsce z inicjatywy Stanisława Augusta Poniatowskiego powstały propagujące idee oświeceniowe czasopisma społeczno-polityczne – „Monitor” i „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”, na łamach których publikował między innymi Ignacy Krasicki.

Przykładowa strona z *Wielkiej encyklopedii francuskiej*

Pałac Kazimierzowski w latach 1765–1794 był siedzibą Szkoły Rycerskiej (obecnie mieści się tu rektorat Uniwersytetu Warszawskiego)

Bernardo Bellotto zwany Canaletto (czyt. Kanaletto), *Ulica Miodowa*, 1777, olej na płótnie, 84 cm × 107,5 cm

Literatura w służbie edukacji

Twórcy epoki zgodnie z oświeceniowym hasłem **bawiać nauczać** propagowali wzorzec człowieka wykształconego, tolerancyjnego, krytykowali zaś ciemnotę i zacofanie. Dydaktycznym celom służyły **gatunki o rodowodzie antycznym**, czyli **bajki i satyry**, które miały moralistyczny charakter.

W polskiej literaturze oświeceniowej do najbardziej znanych bajek i satyr należą utwory Ignacego Krasickiego.

Per Krafft, *Portret Ignacego Krasickiego*, ok. 1767, olej na płótnie, 143 cm × 108 cm

Rycina ilustrująca utwór *Emil*, w którym Jean-Jacques Rousseau (czyt. Żan-Żak Ruso) propagował nowe koncepcje wychowawcze

Romantyczna miłość

Romantycy stworzyli literacki wzorzec miłości, która według nich oznaczała pokrewieństwo dusz. Miłość idealna mogła istnieć tylko między dwojgiem przeznaczonych sobie ludzi. Była często **nieszczęśliwa i niespełniona**, gdyż los wybierał kochanków, których zbyt wiele dzieliło (np. różnice społeczne, majątek).

Francesco Hayez (czyt. Franczesko Ajec), *Pocatunek*, ok. 1859, olej na płótnie, 110 cm x 88 cm

Charles Giraud (czyt. Szarl Żiro), *Gorączkujący w pejzażu wsi rzymskiej*, ok. 1815

Caspar David Friedrich (czyt. Kaspar Dawid Fridryś), *Kobieta w porannym słońcu*, ok. 1818, olej na płótnie, 22 cm x 30 cm

Epoka intuicji i uczuć

Romantycy uważali, że **intuicja i głos serca** są ważniejsze od zmysłów i rozumu. Według nich istotę świata można było zgłębić wyłącznie dzięki uczuciom, a nie racjonalnym badaniom naukowym.

Francisco Goya (czyt. Fransisko Goja), ryc. nr 3 pt. *To samo* z cyklu *Okropności wojny*, ok. 1810, akwaforta, 16 cm x 22 cm

Epoka indywidualizmu

Romantycy byli przekonani o wyjątkowości **jednostki**. Szczególną rolę przypisywano jednostkom genialnym. Za takie uznawano wielkie postaci historyczne, a także **artystów**, zwłaszcza poetów. Artysta był świadomy własnej wielkości, pretendował do roli przewodnika duchowego narodu, a nawet ludzkości.

Samotni buntownicy

Romantyzm stworzył charakterystyczny typ bohatera literackiego: to **tajemniczy, samotnie przeciwstawiający się światu buntownik**, często też **nieszczęśliwie zakochany**.

Romantycznym symbolem buntownika gotowego przeciwstawić się wszelkim świętościom dla dobra ludzkości stał się na przykład Prometeusz występujący przeciwko Zeusowi.

Eugène Delacroix (czyt. Ežen Delakrta), *Walka Giaura z Hassanem*, 1835, olej na płótnie, 73,7 cm x 61 cm

Epoka zrywów niepodległościowych

Podobna sytuacja polityczna i społeczna w wielu krajach Europy wpłynęła na charakter epoki. Wielkie wydarzenia historyczne – rewolucja francuska czy wojny napoleońskie – były **źródłem zbliżonych doświadczeń i reakcji ludzi** różnej narodowości. Przez Europę przeszła fala zrywów niepodległościowych (1821 – Grecja przeciw Turkom, 1825 – dekabryści w Rosji, 1830 – rewolucja lipcowa we Francji, powstanie listopadowe w Polsce, 1831 – powstanie we Włoszech, 1848 – Wiosna Ludów). Głównymi hasłami stały się **wolność i rewolucja**.

Eugène Delacroix (czyt. Ežen Delakrta), *Wolność wiodąca lud na barykady*, 1830, olej na płótnie, 260 cm x 325 cm

Romantyzm

Ruch literacki, artystyczny i filozoficzny powstały w Europie pod koniec XVIII w. i trwający do końca lat 40. XIX w. Był reakcją na oświeceniowy kult rozumu i intelektu. Charakteryzował się dążeniem do podkreślania **odrębności sytuacji każdego narodu** i jego misji dziejowej. Twórców tej epoki cechowały **zamiłowanie do niezwyczajności, fantastyki, uczuciowość**.

Literatura

Romantycy z założenia unikali ścisłych norm i reguł, **buntowali się przeciwko kanonom i konwencjom**, dlatego w literaturze zacieraly się granice rodzajowe i gatunkowe.

Gatunki

Ballada – jeden z najbardziej popularnych gatunków romantycznych, **łączy cechy wszystkich trzech rodzajów literackich** (liryka, epika, dramat), często nawiązujący do tematyki ludowej i historycznej, wykrzystujący elementy fantastyki i grozy.

Dramat romantyczny – gatunek dramatu, który łączy elementy dramatyczne z epickimi i lirycznymi, ma **swobodną i luźno skomponowaną fabułę** (epizody rozgrywają się w różnym czasie i w rozmaitych miejscach, wątki fantastyczne mieszają się z realistycznymi, zakończenie często bywa niejasne).

Do poznanych przez was gatunków romantycznych należą: ballady *Świtezianka* i *Lilije Adama* Mickiewicza, dramat romantyczny *Dziady. Część II*.

Polski romantyzm

W Polsce za początek romantyzmu uznaje się datę wydania *Ballad i romansów* Adama Mickiewicza (1822), a za koniec – datę upadku powstania styczniowego (1864).

Epoka ta odegrała szczególną rolę w historii Polski. Ideały i wartości romantyzmu miały **zasadniczy wpływ na dążenia do wolności i odzyskania niepodległości**. Romantyzm ukształtował też model patriotyzmu, na którym wychowywały się pokolenia Polaków.

Piotr Michałowski, *Somosierra*, ok. 1837, olej na płótnie, 81 cm × 65,5 cm

Johann Heinrich (czyt. Hajnrich) Füssli, *Nocna mara*, 1781, olej na płótnie, 101,6 cm × 126,7 cm

Epoka fascynacji grozą

Romantyczne obrazy często były przesycone motywami **grozy**. Grozę miał wywoływać nie tylko świat duchów, ale również natura. Twórców fascynowały rzeczy, które wydawały się przeczyć samej idei piękna, np. ruiny, pejzaże ukazujące dziką nieokiełznaną przyrodę.

Zainteresowanie folklorem

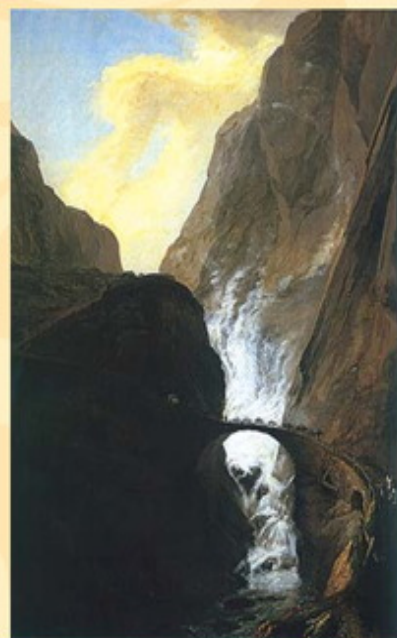
Folklor to twórczość ludowa. Stał się źródłem inspiracji dla twórców romantycznych, których interesowały zwłaszcza **podania i baśnie**. Artystów epoki romantyzmu urzekaly **ludowa obrzędowość** oraz **wierzenia**. Uważali, że lud żyjący blisko natury i w rytm jej praw zachował pierwotne wartości zniszczone przez cywilizację.

Natura u romantyków

Romantyków fascynowała **przyroda nieujarzmiona**. Uznawali naturę za siłę niezależną od upływu czasu i człowieka, wolną i rządzącą się własnymi odwiecznymi prawami. Dlatego przyroda w dziełach romantycznych nie jest jedynie tłem zdarzeń, ale często w nich uczestniczy. Pejzaże romantyczne przedstawiają **miejsca niedostępne** człowiekowi lub takie, gdzie natura odnosi zwycięstwo nad cywilizacją.

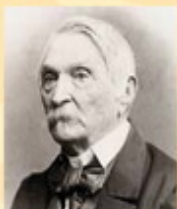
Francisco Goya (czyt. Fransisko Goja), *Sabat czarownic*, 1797–1798, olej na płótnie, 43,3 cm × 30,5 cm

Caspar (czyt. Kaspar) Wolf, *Diabelski most*, 1777, olej na płótnie, 82 cm × 54 cm

Aleksander Fredro

Polski komediopisarz, bajkopisarz, autor aforizmów (1793–1876). Choć żył w czasach romantyzmu, to na ogół nie jest uważany za reprezentanta tej epoki, ponieważ unikał najważniejszych dla tego czasu tematów lub przedstawiał je w ujęciu komicznym. Jego utwory, np. *Zemstę*, charakteryzuje klasyczna budowa.

Adam Mickiewicz

Jeden z najwybitniejszych polskich twórców romantycznych (1798–1855) – autor m.in. *ballad, poematów, dramatów romantycznych* oraz *epopei narodowej Pan Tadeusz*.

Jego życie i twórczość były odzwierciedleniem romantycznych ideałów. W czasach studenckich przeżył nieszczęśliwą miłość do Maryli Wereszczakówny. Zaangażował się w działalność Towarzystwa Filomatów (miłośników wiedzy), w wyniku czego w 1824 r. został oskarżony o działalność konspiracyjną, następnie skazany przez carski reżim i zesłany w głąb Rosji. Od 1829 r. podróżował po Europie, a po upadku powstania listopadowego przebywał na emigracji. Był profesorem literatury łacińskiej w Lozannie, wykładał języki słowiańskie w Collège de France (czyt. Koleż de Frans). Zmarł w Konstantynopolu, gdzie pojechał tworzyć polskie oddziały mające walczyć w wojnie krymskiej przeciwko Rosji.

Walenty Wańkowicz, *Portret Adama Mickiewicza na Judahu skale*, 1827–1828, olej na płótnie, 148 cm × 123 cm

Realizm

Jeden z najważniejszych nurtów w literaturze i sztuce XIX w.

Jego przedstawiciele postulowali tworzenie takiej wizji świata, która by możliwie najbardziej zbliżała się do rzeczywistości, była obiektywna. **Odwolano się do wiedzy, rozumu i doświadczenia.** Wykluczano elementy niezwykle i fantastyczne.

W literaturze realizm ujawniał się przede wszystkim w **tematyce** związanej z **codziennością**, w przedstawianiu **bohaterów typowych dla opisywanych środowisk społecznych**, w bogactwie szczegółów ukazanego świata.

W malarstwie zakładano **wierne odwzorowanie rzeczywistości**, dlatego często malowano sceny rodzajowe z życia zwykłych ludzi, a także pejzaże.

W Polsce przedstawicielami realizmu byli m.in. pisarze: Henryk Sienkiewicz, Bolesław Prus, Eliza Orzeszkowa, Maria Konopnicka, i malarze: Aleksander Gierymski, Józef Chełmoński, Aleksander Kotsis.

Józef Chełmoński, *Babie lato*, 1875, olej na płótnie, 119,7 cm × 156,5 cm

Aleksander Gierymski, *Żydówka z pomarańczami*, 1880–1881, olej na płótnie, 66 cm × 55 cm

Najważniejsze hasła

Po upadku powstania styczniowego sens zbrojnej walki o niepodległość stanął pod znakiem zapytania. Pozytywiści zdali sobie sprawę z **konieczności zmiany myślenia o sposobie ratowania ojczyzny**. Uważali, że **najważniejszy jest rozwój gospodarki i oświaty**, co miało umożliwić przetrwanie narodu (a w przyszłości przyczynić się do odzyskania niepodległości). Nadrzędną wartością stała się **praca na rzecz społeczeństwa (użyteczność)**.

Praca organiczna – idea harmonijnej pracy wszystkich warstw i grup społecznych w celu zapewnienia wszechstronnego rozwoju kraju.

Praca u podstaw – idea zakładająca szerzenie oświaty i poprawę warunków życia wśród najniższych warstw społeczeństwa. Członkowie warstw uprzywilejowanych mieli się angażować w tworzenie wiejskich szkół, bibliotek, szpitali i w prowadzenie działalności charytatywnej.

Emancypacja kobiet – głoszone hasła zwiększenia udziału kobiet w życiu publicznym, postulowano uzyskanie przez kobiety tych samych praw społecznych i politycznych, które mają mężczyźni.

Tolerancja wyznaniowa i narodowościowa – potępienie antysemityzmu.

Eliza Orzeszkowa

Pisarka i publicystka (1841–1910). Autorka rozpraw propagujących idee pozytywistyczne, np. *O Żydach i kwestii żydowskiej*, *Kilka słów o kobietach*. Jej utwory to m.in. powieść *Nad Niemnem*, nowele *ABC*, *Dobra pani*.

Henryk Sienkiewicz

Jeden z najważniejszych twórców pozytywistycznych (1846–1916). Autor m.in. powieści (np. *Potop*, *Quo vadis*, *Krzyżacy*, *W pustyni i w puszczy*), nowel (np. *Latarnik*, *Sachem*), opowiadań (np. *Legenda żeglarska*) i reportaży (np. *Listy z podróży do Ameryki*).

Studiował w Szkole Głównej w Warszawie. Aby zarobić na utrzymanie, pisywał do „Przeglądu Tygodniowego”, „Tygodnika Ilustrowanego” i udzielał korepetycji. Jako korespondent „Gazety Polskiej” odbył podróż do Stanów Zjednoczonych, zwiedził także Francję, Włochy, Półwysep Bałkański i Afrykę.

Był bardzo poczytnym pisarzem. Z okazji jubileuszu trzydziestolecia twórczości rodacy w dowód uznania podarowali mu majątek Obłęgorek.

W 1905 r. pisarz **otrzymał literacką Nagrodę Nobla** za całokształt twórczości. Zmarł w Szwajcarii.

Maksymilian Gierymski, *Patrol powstańczy* (fragment), 1872–1873, olej na płótnie, 60 cm × 108 cm

Pozytywizm

Okres w literaturze polskiej od 1864 r. (upadek powstania styczniowego) do lat 90. XIX w.

Literatura

Literatura polska miała **propagować program pozytywistów**, dlatego dominowała w niej tematyka społeczna, a utwory pełniły funkcję dydaktyczną. Przystępna forma prezentowania prawdy o świecie pozwalała trafić do szerokiego kręgu odbiorców. Literatura oddziaływała na świadomość czytelników, **wychowywała, walczyła z przesądami i popularyzowała osiągnięcia nauki**.

Bolesław Prus (1847–1912)

Polski pisarz, autor powieści, nowel, publicysta. Wybitny reprezentant realizmu. Przedstawiał panoramę społeczną i obyczajową określonych środowisk, a jednocześnie ukazywał indywidualizm bohaterów i skupiał się na analizie psychologicznej ich postępowania. Napisał m.in. powieści *Lalka*, *Faraon*, nowele *Katarynka*, *Kamiżelka*, *Z legend dawnego Egiptu*.

Maria Konopnicka (1842–1910)

Pisarka, poetka, autorka szkiców krytycznoliterackich i utworów dla dzieci. Ukazywała przede wszystkim życie najbiedniejszych warstw społecznych, poruszała tematykę patriotyczną. Jej utwory to m.in. *Rota*, *Pieśń o domu*, zbiór *W piwnicznej izbie*, poemat *Pan Balcer w Brazylii*, baśń *O krasnoludkach i sierotce Marysi*.

Literatura w służbie nowych wyzwań

W nowej sytuacji historyczno-politycznej wzorcowi romantycznego poety-wieszacza przeciwstawiono **ideal pisarza-obywatela** pracującego dla społeczeństwa. Twórcy literatury mieli za zadanie przede wszystkim edukować obywateli. Propagowano **wiedzę, idee postępu, pracy i nauki**, mniejszą wagę przywiązując do natchnienia.

Historia jako temat

Po klęsce powstania styczniowego postulowano poruszanie przede wszystkim tematyki współczesnej. Mimo to dzieła o tematyce historycznej, zwłaszcza dotyczące historii Polski, cieszyły się ogromną popularnością wśród odbiorców.

Malarstwo historyczne

Podobną jak literatura funkcję odegrało malarstwo o tematyce historycznej, przede wszystkim **twórczość Jana Matejki**. Wiele Polaków widziało w nich **obraz potęgi dawnej Polski**. Matejko nie tworzył jednak realistycznych przedstawień konkretnych wydarzeń, ale raczej wielkie malowane traktaty. Chodziło mu o wywołanie dyskusji o historii i przyszłości Polski, a drobna wierność realiom historycznym i zagadnienia czysto malarskie były dla niego sprawą drugorzędą. Matejko był raczej wizjonerem niż realistą.

Polska pod zaborami

Po III rozbiórce cała **Polska** znalazła się pod zaborami, co oznaczało, że **całkowicie zniknęła z mapy Europy**. Zaborcy próbowali narzucić Polakom swój język i kulturę (rusyfikacja, germanizacja), a tym, którzy się sprzeciwiali, groziły represje, np. zesłanie na Syberię.

Język ezopowy – w wyniku działania cenzury i zakazu poruszania tematyki patriotycznej autorzy **stworzyli taki sposób konstruowania wypowiedzi**, by nie budzić zastrzeżeń cenzury, a jednocześnie by Polacy zrozumieli ukryte treści (*Latarnik* Henryka Sienkiewicza).

Rota

Pieśń Marii Konopnickiej o tematyce patriotycznej. Utwór został napisany pod wpływem działań skierowanych przeciw Polakom w zaborze pruskim. Prusacy zmierzali do wywłaszczenia Polaków. Pieśń ma charakter apelu i przysięgi, wyraża gotowość do walki o wolność i zachowanie tożsamości narodowej. Feliks Nowowiejski skomponował do niej muzykę. *Rota* stała się jedną z najważniejszych pieśni patriotycznych.

Rozwój form prozatorskich

W literaturze dominowała tematyka społeczna. Utwory miały charakter **dydaktyczny i tendencyjny**. Przedstawienie dziejów bohaterów służyło propagowaniu nowego światopoglądu (np. postaci bohaterów miały cechy wzorca lub stanowiły odstręczający przykład, narrator opatrywał losy bohaterów moralistycznym komentarzem). Przystępna forma prezentowania prawdy o świecie pozwalała trafić do szerokiego kręgu odbiorców. Zadanie propagowania programu pozytywistycznego – pracy organicznej i pracy u podstaw – podejmowały cenione przez twórców tej epoki gatunki epickie, takie jak: **powieść, opowiadanie, nowela**.

Literatura ku pokrzepieniu serc

Sukces utworów podejmujących tematykę historyczną wynikał przede wszystkim z potrzeb odbiorców, którzy nie tylko śledzili losy bohaterów, ale również poznawali historię Polski. Dawne heroiczne zwycięstwa nad obecnymi ciemnocami **podtrzymywały na duchu naród polski, który od pokoleń nie miał własnego państwa**.

Utwory, które były pisane „ku pokrzepieniu serc”, to głównie dzieła zdobywcy Nagrody Nobla Henryka Sienkiewicza: *Trylogia* (*Ogniem i mieczem*, *Potop*, *Pan Wołodyjowski*), *Krzyżacy*.

Jan Matejko, *Hold pruski* (fragment), 1880–1882, olej na płótnie, 388 cm × 785 cm

Jan Matejko, *Bitwa pod Grunwaldem*, 1878, olej na płótnie, 426 cm × 987 cm

Jan Matejko, *Stefan Batory pod Pskowem*, 1872, olej na płótnie, 322 cm × 512 cm